

*Михайло ЧУЧКО***ЕВОЛЮЦІЯ БОГОСЛУЖЕБНОГО ТА ПОВСЯКДЕННОГО
ОДЯГУ ПРАВОСЛАВНОГО КЛІРУ В ПІВНІЧНІЙ МОЛДАВІІ
І БУКОВИНІ**

Стаття присвячена історії клерикального одягу в північних волостях Молдавського князівства і провінції Буковина. Докладно розглянуто основні складові богослужебного та повсякденного костюма православних архієреїв, священиків і ченців, зовнішній вигляд кліру.

Ключові слова: Молдавське князівство, Буковина, клерикальний одяг, архієрей, священик, чернець.

*Михаил ЧУЧКО***ЭВОЛЮЦИЯ БОГОСЛУЖЕБНОЙ И ПОВСЕДНЕВНОЙ
ОДЕЖДЫ ПРАВОСЛАВНОГО КЛИРА В СЕВЕРНОЙ МОЛДАВИИ
И БУКОВИНЕ**

Статья посвящена истории клерикальной одежды в северных волостях Молдавского княжества и провинции Буковина. Обстоятельно рассмотрены основные составляющие богослужебного и повседневного костюма православных архиереев, священников и монахов, внешний вид клира.

Ключевые слова: Молдавское княжество, Буковина, клерикальная одежда, архиерей, священник, монах.

*Mykhaylo CHUCHKO***EVOLUTION OF THE MINISTRY AND CASUAL WEAR
ORTHODOX CLERICAL NORTH MOLDAVIA AND BUCOVINA**

The article describes the history of clerical clothes in the northern counties of Moldavia and Bukovina. Detail the basic components of the liturgical and everyday dress of the Orthodox bishops, priests and monks, the appearance of the clergy.

Key words: Moldavian principality, Bukovina, clerical clothing, bishop, priest, monk.

Вивчення історії Православної Церкви на Буковині актуалізує всебічне дослідження повсякденного життя православного кліру, зокрема його обрядового та повсякденного одягу, зовнішнього вигляду як соціального й конфесійного маркера. В історіографії це питання не знайшло достатнього висвітлення, за винятком окремих згадок в кількох узагальнюючих працях з історії церковно-релігійного життя в Молдавії та Буковині [9; 41; 48]. З огляду на зазначене, ми ставимо за мету реконструювати у даному дослідженні еволюцію форм крою клерикального одягу в північних волостях Молдавського князівства і провінції Буковина в австрійську та румунську добу, охарактеризувати його соціальні функції, правила носіння, проаналізувати знакову символіку.

Відомо, що у традиційному суспільстві одяг служив не лише засобом захисту тіла людини від дії атмосферних факторів, але й був своєрідним матеріалізованим виявом належності індивіда до певної соціальної верстви, етнокультурного та конфесійного середовища. На це повинен був вказувати і зовнішній вигляд людини. Тому православні служителі культу, відповідно до прийнятих у традиційному суспільстві норм і поглядів, вирізнялися з-поміж представників інших верств населення Молдавського воєводства, а пізніше й провінції Буковина, своїм зовнішнім виглядом та одягом, коріння якого варто шукати у біблійній традиції та ранньохристиянській Церкві.

Наявність бороди у представників православного духовенства була освячена давнім звичаєм, який перейшов у традицію Східної Церкви ще від біблійних часів. Так, Біблія засвідчує, що борода була зовнішньою ознакою священства вже у старозаповітних левитів. Зокрема, книга Левит сповіщає, що Бог через Мойсея передав синам Аарона, яким доручалось служіння у скинії: нехай «не зроблять вони лисини на голові своїй, і краю бороди своєї не підріжуть» [2, 3 М. 21, 5].

В той час як у духовенства Сходу звичай носити бороду став традиційним, на Заході було здавна заведено голитися. Уніфікуючи римський обряд у XI ст., папа Григорій VII вимагав гоління бороди й від кліриків Сардинії, які цього раніше не робили [27, с. 273]. Латинський полеміст XII ст. Гугон Етеріан, засуджуючи грецьке православне духовенство за носіння борід, ставив йому у провину те, що довга борода клірика часто потрапляє в чашу з дарами і таким чином їх профанує [33, с. 32].

На православному Сході наявність чи відсутність бороди у кліриків було свідченням обрядового плюралізму в різних Християнських Церквах, що вважалося цілком допустимим. Свого часу ще Константинопольський патріарх Фотій (820 – 891 рр.) вважав наявність розмаїття в церковних звичаях та правилах цілком можливим і законним явищем. Так, у відповідь на закиди з цього приводу папи Миколая I він писав понтифіку, що «всякому треба дотримуватись того, що визначено загальними вселенськими рішеннями, але окремій думці певного отця Церкви чи визначенню помісного Собору одні вільні слідувати, а інші можуть залишити без уваги...» Далі патріарх посилається на такі звичаї, як гоління борід, суботній піст і celibat духовенства, резюмуючи: «Коли віра залишається непорушною, загальні і кафедральні рішення також в безпеці; розважлива людина пова-

Митрополит
Григорій Рошка

Митрополит Яків Путняну

жає звичаї та закони інших: вона вважає, що нема нічого поганого в дотриманні таких і що не буде нічого поганого, коли їх порушувати» [34, с. 86].

У Молдавському воєводстві, а пізніше в австрійській Буковині, як і загалом на православному Сході, наявність бороди та вусів у кліриків і монахів служила найбільш суттєвою ознакою їхньої приналежності до Православної Церкви.

Так, на фрескових розписах середньовічних молдавських храмів у Лужанах (XV ст.), Воронці, Сучавиці (XVI ст.) та ін. всіх православних святителів, кліриків і ченців зображено з вусами та бородами різної величини. З іконографічних творів та портретів середини – останньої чверті XVIII ст. теж видно, що намальовані на них митрополит Сучавський і Молдавський Яків Путняну, ієромонахи Путнянського монастиря та «священноереї» із За-

ставни отець Кіфа (Никифор Єремійович) мають вуса і довгі бороди [35, с. 40; 10, с. 441].

Більше інформації про зовнішній вигляд православних кліриків Молдавії і Буковини дають писемні джерела. Зокрема, пастор шведського посольства К. Я. Гільтебрант, який відвідав Молдавське воєводство у 1657 р., засвідчував, що священники там «носять довге волосся», а також «довгу і широку бороду, мають серйозний та смиренний вигляд» [16, с. 594]. Шведський офіцер Е. Г. Шнайдер фон Вайсмантель на початку XVIII ст. теж відзначав, що молдавські священники мали довгі бороди [48, с. 80].

На початку XIX ст. інший подорожній, професор зі Львова Й. Рьорер, розповідаючи про свою зустріч у 1802 р. в Чернівцях з Буковинським православним єпископом Даниїлом Влаховичем, зазначає: у владика були «сиві вуса і досить довга біла борода» [26, с. 59]. Австрійський цісар Франц I, відвідавши Буковину у серпні 1817 р., так само відзначив у щоденнику подорожі, що місцевий єпископ Даниїл Влахович, члени Консисторії, архімандрити, монахи та священники «мають широкі бороди і довге волосся» [18, с. 440, 450-451, 465].

Український громадсько-політичний діяч Буковини Омелян Попович, описуючи у своїх спогадах Буковинського православного владика Євгенія Гакмана теж говорить, що він був «з довгою білою бородою» [11, с. 167].

Варто зауважити, коли у XIX ст. представники римо-католицького та греко-католицького духовенства, яке з'явилося на Буковині наприкінці XVIII ст. за сприяння австрійської влади, почали вдаватися до актив-

них прозелітичних дій, борода православного клірика, а також крій його вбрання набули виразних ознак конфесійної ідентичності. Митрополит Буковинський і Далматинський Сильвестр Морарю-Андрієвич у посланні від 12 (24) липня 1885 р. з цього приводу зазначає, що священники «старої школи» намагалися «показати своїм парафіянам своєю зовнішністю явну різницю між собою та священниками уніатськими і римо-католицькими, так пам'ятали те, щоби берегти в православному народі одежі і звичаї церковні та народні, і так утримували пам'ять про національні і церковні відміни християн буковинських від народа галицького» [21, с. 82].

Характерно, що ця різниця відзначалась українськими народознавцями кінця ХІХ ст. й на етнографічному рівні. Так, В. Шухевич у праці «Гуцульщина» зазначав, що галицькі гуцули називали буковинських «баранами, бо їх попи, а також самі гуцули з бородами» [43, с. 99]. Український історик В. Доманицький, зауважуючи зв'язок конфесійної ідентичності із зовнішнім її виразом у духовенства різних християнських конфесій на Буковині, констатує: «Коли піп з бородою – то значить «волоської віри», а як голений (уніатські попи голяться), то – «руської віри» [28, с. 10-11]. Характерно, що в середовищі буковинського селянства наявність бороди у священника теж виступає добре усвідомленою конфесійною ознакою. До прикладу, один із персонажів оповідання І. Бажанського «З моєї подорожі до Сучави», український селянин з північної частини Буковини, дискутуючи під час своєї мандрівки на прощу з богословом-румуну з приводу своєї належності до православних русинів, а не греко-католиків, зауважив клірикові: «Ні, я не уніат, бо наш панотець з бородою» [1, с. 327].

Позбавлення клірика бороди у церковній традиції православного Сходу означало його розстриження або перехід у латинство. Приміром, автор Путнянського І літопису (1359 – 1526 рр.), розповідаючи про укладення Флорентійської унії, писав: **«Съниде цар гръчьскый и патріарх цароградскый и много множество митрополити на собор въ Флорантїи у папы старого Рима, и пръльщени быша отъ латинь, и мнози от них приидоша съ постриженами брадами»** [14, с. 63].

Отже, борода, довге волосся, а також особливий крій одягу виразно виокремлювали православного священнослужителя серед представників інших соціальних верств та релігійних конфесій Молдавії і Буковини.

Для відправи богослужіння православні священнослужителі одягалися в особливі літургійні одежі – ризи та орнати, які виготовлялися з парчі та інших тканин. Одягання цих одягів кліриком було частиною богослужбового обряду [37, с. 31-32].

Вже у старозаповітній традиції вбрання розглядалося як засіб подолання культової наготи людини [32, с. 234-235; 2, 1 М. 3, 7-21]. У Новому Заповіті одяг людини виступає в символічній ролі набуття нею благодаті у хрещенні [32, с. 235; 2, 1 М.3, 7-21]. «Бо ви всі, що в Христа охрестилися, у Христа зодягнулися» – каже апостол Павло галатам [2, Гал.3, 27]. Таким чином, за словами німецького дослідника літургійної практики

М. Кунцлера, вбрання, яким людина інстинктивно прикрашала себе, прикриваючи свою плоть, набуло глибшої богословської символіки у одязі неофітів, а також літургійному облаченні та чернечому вбранні, яке теж стало співвідноситись із «зодяганням у Христа» [32, с. 236]. Згідно з біблійною традицією, вирізнятися від мирян одягом та зовнішнім виглядом служителів старозаповітної скинії звелів сам Бог, передавши через Мойсея для Аронових синів: «А священик, найбільший від братів своїх, що на голову його буде виллята олива помазання, і буде посвячений на одягання шат» [2, 3 М. 21, 10].

Перші християнські клірики одягалися у святкову мирську одягу, і лише у зв'язку з поширенням в Римській імперії германського одягу духовні особи затримали для відправи літургії елліністичне вбрання. Маючи відповідники у римському та візантійському придворному костюмі (за історичними даними, стіхарь і фелонь були звичайним цивільним одягом перших віків християнства), цей одяг поступово увійшов у церковний звичай, оскільки найбільше відповідав символіці «зодягання людини у божественну славу» [32, с. 238-239]. Відокремлений від іншого вбрання, подібно до решти «літургійних предметів», одяг, що використовувався під час відправи літургії, набув статусу сакралізованого Церквою «літургійного облачення» [32, с. 236-238]. І коли на візантійському ґрунті притаманний ранній Церкві літургійний плюралізм був остаточно витіснений літургійною практикою Константинополя, подібної уніфікації зазнав також літургійний та клірикальний одяг всіх Православних Церков Сходу [38, с. 81, 84; 30, с. 161, 172, 193-195, 208, 215, 217, 219].

Кожному ступеню священства у Православній Церкві був визначений певний набір літургійної одягу. Одяг диякона складався зі стіхаря, ораря та поручів; священик-ієрей облачався в підризник (той самий стіхарь), епітрахіль, поручі, пояс, палицу та фелонь; архієрейське облачення включало: підризник, епітрахіль, саккос, палицу, омофор, митру. У більш ранні часи саккос носив лише Константинопольський патріарх, а архієреї надягали поверх підризника поліставріон – фелонь, прикрашену хрестами. Крім того, архієрей мав ще наперсний хрест та панагію. Спирався він на патерицю. Священик носив на грудях лише наперсний хрест. Поза службою ієреї ходили з посохом [29, с. 126-130].

Кожний елемент літургійного одягу наділявся символічним значенням. Так, стіхарь вказував на ангельське служіння тих, що його носять. Орарь символізував ревність у служінні Богу. Пояс та поручі означали готовність служити Богові. Поручам приписувалася також символіка уз, якими був зв'язаний Ісус Христос. Епітрахіль символізував Божу благодать. Без епітрахілі священик не міг здійснювати відправи. Під час сповіді він покривав нею голову сповідуваного, а при вінчанні – руки наречених. Омофор служив символом заблукалої вівці, яку Христос взяв на плечі, щоби віднести Батькові. Митра нагадувала корону Царя Небесного та терновий вінець Спасителя. Палица (чотирикутний плат) символізував духовний меч [29, с. 129; 24, с. 40-42].

Іконографічні та писемні джерела дозволяють з'ясувати основні складові ритуального костюма православного буковинського кліру досліджуваного періоду. Так, на фресці в апсиді Вознесенської церкви в Лужанах (XV ст.) були намальовані три постаті архієреїв, вбраних у білі поліставріони, прикрашені великими чорними хрестами. Поруч з ними розташовано фігури двох дияконів у стіхарях [40, с. 25-26]. На розписі церкви монастиря Воронець (XVI ст.), розміщеному при вході до храму, зображено постать митрополита Сучавського і Молдавського Григорія Рошки. Владика одягався у підризник, саккос з короткими рукавами та омофор. Голова митрополита покрита клобуком. У руці владики – патериця.

Схоже архієрейське облачення має також перший Молдавський митрополит Йосиф, зображений в сюжеті перенесення мощей св. вмч. Іоана Нового до Сучави на фресках монастирських церков у Воронці та Сучавиці. Ієреї, які несли раку з св. мощами, були вбрані у рожеві ризи (фелоні) та епітрахілі. Голови священників покриті підкапками.

Митрополит Сучавський і Молдавський Анастасій Крімка на мініатюрах, власноруч виконаних у Літургіїрі (1616 р.), зобразив себе у підризнику, епітрахілі, саккосі з широкими рукавами, білому омофорі з хрестами та в митрі на голові [41, с. 148-149].

На іконі середини XVIII ст. «Монастир в Путні» вміщено зображення митрополита Сучавського і Молдавського Якова Путняну з ченцями, що вийшли назустріч ктиторах цієї обителі [35, с. 40]. Владика одягнений в архієрейське літургійне вбрання, яке складається з рожевого підризника, епітрахілі, зеленого саккоса та білого омофора. З правого боку архієрей має чотирикутний плат – палицу. На голові владики – митра, а в руці – посох. Монастирське духовенство вбране в червоні та зелені ризи й чорні камілавки.

Як свідчить Д. Кантемір, у Молдавському воєводстві лише два архієрея мали право носити митру під час літургії – Сучавський митрополит і Романський архієпископ [7, с. 179]. Єпископ Радівецький такої відзнаки не мав. І лише звільнившись у 1781 р. від влади Молдавського митрополита й отримавши верховний нагляд за православним кліром всієї Буковини, Радівецький владика набув права носити митру [31, с. 253]. Тож на портреті кінця XVIII ст. останній Радівецький єпископ і перший владика Буковини єпископ Досифей Хереску зображений в митрі [42, с. 177].

Єпископ Досифей Хереску

Інвентарні описи та акти обстежень парафій кінця XVIII – XIX ст. містять докладний перелік богослужбового вбрання, наявного в монастирях та церквах Буковини. Наприклад, інвентарний опис майна монастиря Солка за 1785 р. засвідчує, що в цій обителі було 4 фелоні (три – з дорогої тканини старі та одна – з ситцю проста), 7 старих стіхарів, 10 епітрахілей та 4 пояси [46, с. 118]. Із доповідної записки пароха Миколая Тарнавецького за 1798 р. довідуємося, що з церкви в с. Кисилів Дністерського протоієрейства разом з іншими речами, було викрадено 4 фелоні, 2 епітрахілі, 4 стіхарі та пояс [6, арк. 3]. У протоколі обстеження церкви в с. Старі Мамаївці за 1828 р. зазначено: для церковної служби тут є лише одна фелонь та епітрахіль, і громада просить дозволу на «дискові гроші» придбати ще 2 фелоні, 2 стіхарі, 2 епітрахілі, 2 пояси та пару поручів [3, арк. 7]. А в протоколі ревізії церкви в с. Сторонець-Путилів від 10 (22) листопада 1870 р. записано: «Одежды несть скудности, ибо въ теченію сего года жертвоваль панъ Іосифъ Федковичъ еденъ совершенный ряд новой одежды в цене 88 л. в.а.» [5, арк. 116].

Архіпресвітер О. Манастирський, що в 1902 р. за дорученням митрополита Буковини і Далмації Володимира фон Репти ознайомився з богослужбовою практикою Румунії, Сербії, а також Оттоманської та Російської імперій, свідчить: «Крій літургійних риз є майже по всіх церквах той самий, лише фелон на сході спереду довший, а в Росії коротший, як у нас; а епітрахилій має в Росії форму подвійно складеного ораря (...). Архієрейські ризи як і у нас; тільки митри архімандритів-митрофорів та єпископів не мають хрестів, – хрест на митрі, то право лише митрополита і патріарха. В Росії крім цього наявні два роди епігонатія: один епігонатій набедренник, котрий носить підвішеним як торбинка, а другий «поліца», більший ступінь набедренника, який визначається тільки архімандритам і має форму нашого епігонія» [9, с. 348-349].

На відміну від Заходу, на Сході не було обов'язкового канону кольорів для літургійних одеж, але виробилися звичаї, принаймні у візантійській Церкві, згідно з якими у святкові дні використовувалися більш світлі і багаті кольори, а червоні закріпилися за богослужіннями пам'яті усопших [32, с. 240]. Інвентарні описи буковинських церков кінця XVIII – XIX ст. свідчать, що в краї використовувалися ризи білого, жовтого, червоного, вишневого, зеленого, а в кінці XVIII ст. й чорного кольорів [4, арк. 36; 6, арк. 3]. У кінці XIX ст. митрополит Буковини і Далмації Сильвестр Морарю-Андрієвич спробував уніфікувати колір риз відповідно до святкових днів. У окружному посланні від 12 (24) березня 1887 р. він наголошує, що «на Великдень у священників мають бути білі ризи, в Господні свята і святої Богородиці – блакитні, на Св. Духа, в понеділок Св. Трійці і тиждень Русалій – зелені, в дні святих Господніх – рожевого кольору, в тижневих днях посту, на Воздвиження Чесного Хреста, Усікновення глави Іоана Хрестителя, в поминальні суботи і при похоронах померлих – ризи багряної або темно- вишневої барви». Таких парчевих риз, за сло-

вами владики, для кафедральної церкви, скажімо, «купилося вже 12 рядів». Він також повідомляє, що писав до Буковинського православного релігійного фонду, щоби для патронованих ним церков було придбано по одному ряду темно-вишневої ісрейської одежі. А в громадах, що перебували під патронатом приватних осіб, це завдання покладалося на священників, які повинні були клопотати про придбання такого одягу перед патронами або схилити до цього парафіян.

Наприкінці послання архієрей застерігає буковинське духовенство та релігійні громади, щоби «надалі не купляли, як досі, від купців, що ходять селами, одягу кроєного проти звичаю нашої православної церкви, але щоби ся справляла одежа кроєна за зразком вбрання із кафедральної церкви» [22, с. 31-32].

Повсякденне вбрання православного духовенства складалося з ряс, «куки» (скуф'ї, шапки), підкапка чи камілавки (у монахів з покривалом – клобуком) [49, с. 40-41]. Так, пастор К. Я. Гільтебрант у середині XVII ст. свідчив: вбрання молдавських кліриків залежало від їхнього рангу. «Ченці, – пише він, – носять на голові кукуль, опущений на вуха так, щоби вони були закриті, і нічого не дозволеного чи поганого не могло потрапити до вух чи, тим більше, серця цих повних святості людей. Цей кукуль вони покривають чорною довгою тканиною, яка звисає на спині» [16, с. 594].

На початку XVIII ст., за свідченням офіцера Е. Г. Шнайдера фон Вайсмантеля, повсякденний одяг молдавських священників, за винятком головних уборів, був таким самим як у мирян. У селах він був схожий на селянський, у містах – на міський [48, с. 80].

У холодну пору року як ченці, так і парафіяльне духовенство носило поверх ряс чи каптана (джуби) теплий верхній одяг – кожухи, сумани. Так, із грамоти молдавського господаря Григорія Каллімахи від 25 серпня 1763 р. довідуємося, що воєвода жалував монастирю Драгомирна щорічну десятину з княжої соляної копальні в розмірі 15 лей, щоби монахи могли купити собі кожухи, сумани та чоботи [44, с. 390].

Більш повне уявлення про буденний костюм парафіяльного кліру в молдавський період дає вотивний портрет отця Кіфи (Никифора Єремійовича) із Заставни (1774 р.). Ієрея зображено одягненим у темно-синю рясу з широкими рукавами. Ряса на грудях не застібнута, тож під нею видно шерстяний каптан (джубу) у червоно-білу смужку, який підпerezано широким синім поясом. Голова священника покрита скуф'єю (кукою). В правій

Священник Кіфа
(Никифор Єремійович)
із Заставни

руці він тримає посох з кулястим навершям, а у лівій – Євангеліє [35, с. 40; 48, с. 89]. Таку саму одержу носили й інші буковинські клірики, про що свідчить зображення священника кінця XVIII – початку XIX ст., виконане Емануїлом фон Кронбахом і вміщене у праці графа Федора фон Карачая (1817 р.) [48, с. 90; 47, с. 252-253; 45, с. 10].

Повсякденний одяг ченців був схожий до ієрейського. Як видно із розпису «Листвиця», вміщеному на зовнішній стіні монастирської церкви у Сучавиці (кінець XVI ст.), одяг намальованих там монахів, котрі крокують шаблями іспитів, складався з чорної або брунатної ряс, пояса, параманта та мантиї чорного кольору. Голову окремих ченців покриває клобук, одягнений на кукуль. Схоже вбрання має і самітник Даниїл Зіхаструл, зображений на фресці у Воронці (початок XVI ст.).

Молдавський кодекс законів «Румунська книга настанов» або «Уложеніє» воєводи Василе Лупу (1646 р.) у відповідних параграфах, які стосувалися ченців, давали монахам суворий припис носити відповідний їхньому ангельському чину одяг, зокрема скуф'ю та камилавку, забороняючи вбиратися у мирське плаття (Розділ 64, §1-4) [17, с. 179].

Буковинський священник
з дружиною

Єпископ
Ісая Балошескул

У статуті монастиря Драгомирна, розробленому настоятелем Паїсієм Величковським у 1763 р., зазначалося: «Ігумен і вся братія на соборному правилі церковному кожний за своїм чином у мантиях, рсях та клобуках завжди повинні бути» (п. 4) [39, с. 118]. Більш детальний перелік вбрання православних ченців міститься в «Постанові про впорядкування духовної, церковної та шкільної справи на Буковині», виданій 1786 року австрійським цісарем Йосифом II. Згідно з цим нормативним актом одяг монаха складався з полотняної сорочки, штанів, чорного суконного підрясника з полотняною підкладкою, пояса, накапка (скуф'ї), камилавки, яка одягалася на накапок, пари чобіт, черевиків, літніх та зимових шкарпеток, зимової шуби з сукна, ряс з тканини, літнього та зимового вбрання, мантиї. Крім того, до комплекту одягу монаха додавалася носова хустинка [25, с. 94].

Досить докладний опис повсякденного одягу буковинського православного духовенства початку ХІХ ст. залишив австрійський цісар Франц І. Відвідавши Чернівці у серпні 1817 р., він занотував у своєму подорожньому щоденнику, що «єпископ Влахович має чорне вбрання та чорну камілавку на голові. Його святкова мантия подібна до наших, однак застібнута внизу. Він також має дерев'яний посох, прикрашений перламутром, із вміщеними вгорі зміями під вінцем. У Чернівцях є ще архімандрит, що добре знає німецьку. Також тут є Консисторія, яка складається з духовних осіб. У них у всіх чорне вбрання та чорні камілавки. Архімандрит, котрий є в Чернівцях, має золотий хрест на фіолетовій стрічці. Попи вбрані в синю довгу рясу з рукавами та чорну камілавку» [18, с. 440].

Про православного пароха в Хрещатику цісар говорить, що поза церквою той є в довгому синьому вбранні і має чорну камілавку, як у архімандритів та єпископа, але такого чорного покривала, як у них, що спадає поверх ряс, цей священник не має [18, с. 450-451].

Окрему увагу Франц І звернув на одягу ченців. Відвідавши монастир Сучавиця, він зауважив, що монахи вдягнені в чорні, як у попів, підрясники, поверх яких носять широку рясу з широкими рукавами. На голові мають камілавку з прикріпленим позаду покривалом. Ігумен також має хрест на стрічці та посох з наверхшам [18, с. 465].

Російський дослідник В. Мордвінов, який відвідав Буковину в 1871 р., свідчить, що повсякденний одяг чорного духовенства (чернецтва) в той період складався з підрясника та чорної ряс такого самого крою, як в Росії [36, с. 85]. В складках ряс були глибокі прорізні кишені [8, арк. 19]. Підрясник підперізувався чорним поясом. І лише особам, удостоєним особливої відзнаки, надавалося право носити червоний пояс. На голові – чорна камілавка, яка у верхній частині ширша, ніж у нижній; клобук на камілавку вдягали лише в церкві під час відправи. Протосинкел та ігумен вирізнялися з-поміж інших ієромонахів палицею, яку носили під час богослужіння. Архімандрит, крім палици, мав ще наперсний хрест, який, зазвичай, носив на ланцюжку, а під час відправи – на червоній стрічці [36, с. 85]. Священики білого духовенства використовують одяг і камілавку як кроєм, так і кольором ідентичні одягу ченців; кольорових ряс і камілавок на Буковині не носять. Різняться вони від монахів лише тим, що камілавка священників була обшита по нижньому краю тасьмою. За особливі заслуги священники теж удостоювалися права носити замість чорного пояса – червоний [36, с. 85].

Монашки на Буковині покривали голови ковпаками, аналогічними тим, які мали інокіни в Росії. Але шовкового покривала, що спадало на плечі, та камілавок, яку російські черниці носили з мантиєю, за свідченням архіпресвітера О. Манастирського, у них не було [9, с. 285].

Хоча вищі церковні власті краю й застерігали клір від надмірної вишуканості в одязі, схильні до франтівства священники вдягали під підрясник крохмалевий стоячий комірець та манжети, а також використовували

ли для пошиття вбрання дорогі тканини. Особливо негативно ставився до схильності буковинського духовенства розкішно одягатися владика Євгеній Гакман, який засудив це явище у архіпастирських циркулярах від 2 (14) червня 1863 р., 3 (15) жовтня 1866 р. та окружному посланні від 1 (13) травня 1868 р. [15, с. 34].

У холодну пору року верхнім одягом буковинських священиків служив сурдут. Про це, зокрема, довідуємося зі свідчень, які давав у жовтні 1843 р. Русько-Кимпулунзький протоієрей Іоан Ганицький, оповідаючи, як під час селянського заворушення громадський депутат Лук'ян Кобилиця «для глуму сіпнув його кілька разів за сурдут і поплескав по плечу» [13, с. 147].

Варто відзначити, що носіння повсякденної клірикальної одежі на Буковині регламентувалося постановами церковних властей. Так, циркуляром архієпископської консисторії від 17 (30) жовтня 1905 р. визначалося, що «клірикальне вбрання можуть носити лише священики, диякони, монахи та студенти духовної семінарії. Лекторам і екстерним богословам, що готуються до священства, одягатись у клірикальну одіж заборонено» [23, с. 2-3].

Існувала певна регламентація й щодо носіння православним кліром головних уборів під час відправ. В окружному посланні митрополита Сильвестра Морарю-Андрієвича від 21 лютого (5 березня) 1881 р. зазначено: «Насамкінець вважаємо зауважити й те, що монахи, священики та диякони, які стоять в церкві з покриттям постриження клірикального, тобто з підкапком або камилавкою, повинні розкрити голову:

1. При виході і вході священика з кадильницею на вечірні.
2. При співі «чеснейшую херувім» на вранішній.
3. При читанні св. Євангелія, повсякчас.
4. На св. літургії:
 - а) при вході зі св. Євангелієм, як і при його читанні;
 - б) при вході зі св. дарами;
 - в) при освяченні св. дарів, а саме при словах: «Прийміте їдьте» і по співі Аксіона («Достойно есть»);
 - г) при молитві «Отче наш» навіть по «Святая Святим»;
 - д) при першому та другому з'явленні Святих» [20, с. 27-28].

У середині 30-х років ХХ ст. дослідник історії румунського клерикального костюма професор богословського факультету Чернівецького університету С. Релі відзначив, що з часів єпископа Ісаї Балешескула і до міжвоєнного періоду одяг буковинського кліру майже не зазнав змін [47, с. 91]. На думку вченого, після уніфікації Румунської Православної Церкви із включенням до її складу православних єпархій Буковини, Бессарабії й Трансильванії, а також з набуттям рангу Патріархії, на часі постало питання уніфікації та модифікації клерикального костюма, який повинен бути практичним, презентабельним і гігієнічним [48, с. 116]. Пропозиція проф. С. Релі так і не набула практичного втілення на Буковині. У

румунський період в Буковинській митрополії продовжував зберігатися місцевий крій риз, ряс та особлива «буковинська» форма камілавок (підкапків). Обличчя і клерикальний одяг виготовляли в Чернівцях (зокрема, в майстерні Олександра Канчуцького), а камілавки постачалися аж зі Швейцарії [12, рекламне оголошення].

Митрополит Вісаріон Пую з кліром

У розпорядженні № 4334/39 від 7 червня 1939 р. митрополит Буковини Вісаріон Пую, так само як і його попередники, закликав православне духовенство краю строго дотримуватися встановленого клерикального одягу та порядку його носіння. Зокрема, він констатував, що оскільки для священників є обов'язковим уніфікований священницький костюм, а останнім часом виявилось, що деякі священники ходили у цивільному одязі або неохайній клерикальній одежі, даючи цим привід для критики, з'явилися підстави для того, щоб знову повторити попередні розпорядження. Владика вказував, що:

Оголошення про виготовлення і продаж богослужбових речей та одягу

«1. Всі члени духовенства зобов'язані носити встановлений костюм священника (клерикальну уніформу), що складається з підрясника, пояса, ряси і капелюха (шапки) звичайного або казанка, а при виконанні функцій чи в свято церковне в камілавці. Колір священницького одягу має бути чорний; влітку, під час великої спеки, може бути і сірий.

2. Аксесуари для одягу (коміречь, взуття, тощо) повинні бути в суворій відповідності до священницького костюма.

3. Члени православного духовенства носять бороди і вуса, які вирізняють отця духовного, пастиря, що показує поважність і респектабельність, доводить піднесеніє покликання священника.

4. Куріння в громадських місцях заборонено.

5. Члени кліру, які не дотримуватимуться цього наказу, будуть покарані» [19, с. 119].

Отже, всі православні клірики та ченці на теренах колишніх північних волостей Молдавської землі, а відтак і в провінції Буковина в австрійську та румунську добу носили бороди та визначений церковними канонами літургійний і клерикальний одяг. Богослужебна та повсякденна одяга духовенства мала особливий крій, кольорову гаму і символічне значення. У поєднанні із зовнішнім виглядом кліриків та монахів вона була не тільки ознакою приналежності її носія до духовної верстви, але й виступала візуальним виявом його конфесійної ідентичності.

Джерела та література: 1. Бажанський І. З моєї подорожі до Сучави // Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття: Хрестоматія. Частина 1. – Чернівці: Прут, 2001. – С. 322-332; 2. Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. – К.: Воскресіння, 1992. – 1523 с.; 3. ДАЧО. – Ф. 320. Митрополія Буковини. – Оп. 3. – Спр. 478. Акти обстеження церкви в Старих Мамаївцях за 1825 – 1873 рр. – 81 арк.; 4. ДАЧО. – Ф. 320. Митрополія Буковини. – Оп. 3. – Спр. 481. Акти обстеження та інвентарний опис церкви в Нових Мамаївцях за 1824 – 1873 рр. – 100 арк.; 5. ДАЧО. – Ф. 320. Митрополія Буковини. – Оп. 3. – Спр. 1991. Акти обстеження церкви в Путилі за 1864 – 1894 рр. – 256 арк.; 6. ДАЧО. – Ф. 320. Митрополія Буковини. – Оп. 4. – Спр. 836. Перелік вкраденого церковного майна в с. Киселів за 1798 р. – 8 арк.; 7. Кантемир Д. Описание Молдавии. – Кишинев: Карта молдовеняскэ, 1973. – XXVIII, 218 с.; 8. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 167. І. Левицький. – Оп. II. – Спр. 1511. – П. 50. В. Козаришук. – 20 арк.; 9. Манастирський А. Мое путешествие по православному свѣтъ // Candela. Foaie bisericeasca-literara. Anul 1903. – Cernăuți, 1903. – Р. 27-43, 99-115, 163-179, 227-243, 283-299, 345-349; 10. Молдавия в эпоху феодализма: Переписи населения Молдавии в 1772-1773 и 1774 гг. – Кишинев: Штиинца, 1975. – Т. VII. – Ч. 1. – 575 с.; 11. Попович О. Відродження Буковини // Буковинський журнал. – 1992. – Ч. 2-3. – С. 116-196; 12. Православний календар на звичайний рік 1934. – Чернівці [1933]. – 64 с.; 13. Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст. Збірник документів. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1949. – 289 с.; 14. Славяно-молдавские летописи XV–XVI вв. – М.: Наука, 1976. – 150 с.; 15. Фоаеа Ордінчіунілоу Конскторіулуй епископал ін требіле бісерічештіале Діечесеі Буковіней. Анул 1868. – Чернѣуці: Ку тіпаріул луі Рудолф Екхардт, 1868. – 100 п.; 16. Calatori străini despre Țările Române. – București: Editura stiințifică, 1973. – Vol. V. – 700 p.; 17. Carte româniască de învățătură. – București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1961. – 431 p.; 18. Die Reisetagebücher des österreichischen Kaisers Franz I aus der Bukowina 1817 und 1823 // Wagner R. Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. – Augsburg: Hoffman-Verlag, 1991. – S. 435-495; 19. Foaia Oficiala a Arhiepiscopiei și Mitropoliei Bucovinei. – Cernăuți: Tipografia arhiepiscopala, 1939. – 242 p.; 20. Foia Ordinaciunilor Consistoriului arhiepiscopescu în trebile bisericescu ale Diecesei Bucovinei. Anul 1881. – Cernăuți: Tipariul lui Rudolf Eckhardt, 1882. – 85 p.; 21. Foia Ordinaciunilor Consistoriului arhiepiscopescu în afacerile Archidiecesei ortodoxe-orientale a Bucovinei. Anul 1885. – Cernăuți: Tipografia Arhiepiscopala, 1886. – 132 p.; 22. Foia Ordinaciunilor Consistoriului arhiepiscopescu în afacerile Archidiecesei ortodoxe-orientale a Bucovinei. Anul 1887. – Cernăuți: Tipografia arhiepiscopala, 1887. – 133 p.; 23. Foia Ordinaciunilor Consistoriului arhiepiscopesc în afacerile Archidiecesei ortodoxe-orientale a Bucovinei. Anul 1906. – Cernăuți: Tipo-și litografia concesiunată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1907. – 84 p.; 24. German I, arhiepiscopul Constantinopolului, st. Trlciurea Sfintei Liturgii.

– Craiova: Editura Mitropolia Olteniei, 2005. – 131 p.; **25.** Normalien der Bucovinaer gr.-or. Archiepiscopal-Diocese von 1777-1886 / Zusammengestellt und redigit infolge des Bukowinaer gr.-or. Erzbischoflichen Consistoriums vom 13/25 Marz 1886 ad Nr. 726 vom Consistorial-Rath Myron M. Calinescu. – Czernowitz: Verl. des gr. or. erzbisch. Consist. s.a., 1887. – Bd. I. – 562 s.; **26.** Rohrer J. Bemerkungen auf einer Reise von der Turkischen Grenze uber die Bukowina durch Ost-und Westgalizien, Schlesien und Mahren nach Wien. – Wien: Bey Anton Pichler, 1804. – VI, 311 s.; **27.** Бартлер Р. Становление Европы: Экспансия, колонизация, изменения в сфере культуры 950-1350 гг. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2007. – 432 с.; **28.** Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців. – К.: 3 друкарні Першої Київської Друкарської Спілки, 1910. – 53 с.; **29.** Закон Божий. Вторая книга о православной вере. Репринтное издание / Под ред. Рост. М. Добужинского. – М.: Советский писатель, 1991. – 237с.; **30.** Иванов С.А. Византийское миссионерство: Можно ли сделать из «варвара» христианина? – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 376 с.; **31.** Кайндль Р. Ф. Історія міста Чернівців. – Чернівці: Місто, 2003. – 278 с.; **32.** Кунцлер М. Литургия Церкви. Книга первая. – М.: Христианская Россия, 2001. – 304 с.; **33.** Лебедев А. П. Исторические очерки состояния Византийско-восточной церкви от конца XI до середины XV века: От начала крестовых походов до падения Константинополя в 1453 г. – СПб.: Издательство Олега Абышко, 2003. – 432 с.; **34.** Мейендорф И. Византийское богословие. Исторические тенденции и доктринальные темы. – Минск: Лучи Софии, 2001. – 336 с.; **35.** Міщенко І. Культові споруди Буковини в творах образотворчого мистецтва XVIII – першої пол. XX ст. (З колекції Чернівецького художнього музею) // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Місто. 2000. – Вип. 2. – С.40-41; **36.** Мордвинов В. Православная церковь въ Буковинѣ. – СПб.: Типографія А. М. Котомина, 1874.–139 с.; **37.** Савва, схиигумен. О Божественной литургии. – СПб.: Сатисъ, 2001. – 238с.; **38.** Тафт Р. Ф. Византийский церковный обряд. Краткий очерк. – СПб.: Алетея, 2000. – 160 с.; **39.** Четвериков С. И. Молдавский старец Паисий Величковский: Его жизнь, учение и влияние на православное монашество. – Париж: YMCA-PRESS, 1988. – 307 с.; **40.** Чучко М. К. Вознесенська церква в Лужанах: історія, архітектура та опорядження найдавнішої пам'ятки середньовічного культового будівництва в північній частині Буковини. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 44 с.; **41.** Чучко М. К. «И взят Бога на помощь»: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу). – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 368 с.; **42.** Чучко М. Православна церква та духовенство на Буковині в другій половині XIV – третій чверті XVIII ст. // Буковинський журнал. – 2002. – Ч. 3-4. – С. 174-180; **43.** Шухевич В. Гуцульщина. Перша і друга частини. Репринтне видання. – Верховина: Журнал «Гуцульщина», 1997. – 352с.; **44.** Giurescu C.C. Istoria românilor. – București: All educational, 2003. – Vol.III. – 792 p.; **45.** Nistor I. Istoria bisericii din Bukowina și a rostului ei national-cultural în viața românilor bucovineni. – București: Ed. Academie Române, 1916 – 295 p.; **46.** Onciul I. de. Fondul religionariu gr.-or. al Bucovinei. Substratul, formarea, dezvoltarea și starea lui de față. Reprodus separat de'n Candela 1889-1891. – Cernăuți: Tipo- și litografia consesionata Arch. Silvestru Morariu-Andrieviciu, 1891. – 349 p.; **47.** Păunel E. I. Stampele bucovinene cartea contelui Fedor Karaczay (1817) // Codrul Cosminului. – Cernăuți, 1935. – Anul IX. – P. 245-258; **48.** Reli S. Originea și evoluția istorică a costumului preoțesc la Români // Candela. – Cernăuți, 1935. – Anul XLVI. – Nr. 1-12. – P.71-116; **49.** Țighiliu I. Între diavol și bunul Dumnezeu: clerul și cultura în principatele Dunare (1600-1774). – București: Paideia, 2002. – 312 p.